

SZABÓ PÁL*–FARKAS MÁTÉ**

A FEJLETTSÉG KÜLÖNBÖZŐ FELFOGÁSAI ÉS MÉRÉSEI EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

DIFFERENT APPROACHES AND MEASUREMENTS OF DEVELOPMENT IN EUROPE AND HUNGARY

ABSTRACT

State of development is a fundamental idea in regional policy and considerable amount of money is attached to it (financial aid for the poor countries, support for the convergence regions in the EU, etc.). For this reason the explanation and measurement of this phenomenon is essential demand. In the past years more and more approaches have been formed and this process has created serious debates. One part of it is the explanations of this phenomenon, and its connection to human development, competitiveness, standard of living, happiness etc. Another part is the measurement of the state of development: different statistical indexes and complex indicators are used to measure this phenomenon, in contrast with the GDP per capita. In this study at first the new waves are summarized shortly, thereafter the results of our researches (for Europe and Hungary) are presented. The main questions were: What kind of relations are there between the different approaches and measurements of the development? Is it practical to use the new indicators in regional policy?

1. Bevezetés

A területi kutatásokkal foglalkozó szakterületek és a területfejlesztés, regionális politika sarokköve a fejlettség-elmaradottság, s komoly pénzösszegek mozgatórugója lehet különböző területi szinteken a fejlettség mértéke (az afrikai szegény országoknak nyújtott segínytől a fejlesztési támogatásban részesített EU konvergencia régiókon át a hátrányos helyzetű hazai kistérségek területfejlesztési támogatásáig). Emiatt e jelenségek értelmezése és mérése alapvető szükséglet. Az elmúlt években felerősödően a szakmai hév e téren: egyre több értelmezés, közelítés és mérési mód lát napvilágot, s ez egyre komolyabb szakmai és szakpolitikai vitákat generál. Ebben egy külön frontot nyitottak azzal, hogy újabb fogalmakat vittek bele a témába, olyanokat mint a humán fejlettség, a versenyképesség, valamint az életszínvonal, boldogság, szabadság stb., s így egyrészt elméleti oldalról kikezdték az erősen gazdasági bázisú közelítést, másrészt a kérdéskör módszertani oldalát is alaposan felduzzasztották, mivel ezek kapcsán különböző újabb statisztikai mérőszámokat vontak be és komplex mutatókat is készítettek a jelenségek mérésére. E cikkünkben először röviden összefoglaljuk ezeket az újabb utakat, majd ezt követően az európai szinten és Magyarország esetében végzett vizsgálatok eredményeit mutatjuk be, amelyekben arra kerestük a választ, vajon miként függnek össze a fejlettség különböző felfogásai-mérései, valamint célszerű-e eltérni a területfejlesztés esetében a gazdasági fejlettségi felfogástól.¹

* PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Regionális Tudományi Tanszék.

** BSc, egyetemi hallgató (geográfus MSc), Eötvös Loránd Tudományegyetem.

2. A fogalmi kérdések

A korábbi évszázadokban a társadalom és a gazdaság jóval „megfoghatóbb”, egyszerűbben leírható volt, mára viszont rendkívül sokoldalúvá és sokeleművé vált, így számos jelenség egyre nehezebben konkretizálható világunkban; ilyen a fejlettség is: „A fejlettség összetett, sokoldalú, sokdimenziós és (ha mérni próbáljuk) sokmutatós társadalmi jelenség”.² Ezek vezetnek felfogásának, leírásának, valamint mérésének kaotikussá váló sokaságához. Ráadásul a mai posztmodern közegben már az is kérdés, hogy van-e olyan mint fejlettség, míg a szakpolitika, a területfejlesztés esetében pedig egyesek azt kérdőjelezzik meg, hogy szükséges-e pénzt osztani az elmaradott térségeknek, segít-e ez rajtuk. Ezek ellenére a mi álláspontunk az, hogy létezik a fejlettség-elmaradottság jelensége, és szükségesnek ítéljük a számszerűsítést, valamint ezáltal területfejlesztési támogatások osztását, s így a területi kohézió erősítését. Cikkünk ezekből az alapokból indul ki, s célunk rávilágítani arra, hogy a túlbujánzó elméleti-mérési kérdések ellenére valószínűleg lehet és kell is egyszerűen kezelni a jelenséget, s a gazdasági fejlettség és mérőszámai, minden kritika ellenére, alkalmasnak tűnnek erre.

Tény, hogy a klasszikus, gazdaság- és infrastruktúra-fejlődés központú fejlettség/fejlődés-felfogás és mérés egyre nehezebben tartható fent. Ennek okai egyrészt az előbb említett sokszínűség, másrészt a társadalom- és a természeti környezet fontosságának erősödése a szemléletekben.

A földrajzi tér változatossága megfejeelve a társadalom és a gazdaság sokszínűségével oda vezet, hogy az egyes, a fejlettséghez sorolható tényezők tekintetében nincs mindig szoros összefüggés, egy térség egyes elemeiben fejlett, míg másokban lehet, hogy kevésbé fejlett. Ennek kapcsán célszerű kitérni a fejlettség sokdimenziós jellegére. A klasszikus négyes osztatot véve beszélhetünk a társadalom, a gazdaság, az infrastruktúra (művi környezet) és a természeti környezet fejlettségéről. (Lehetne részletesebb felbontást is venni, pl. Bartke (2001) szerint egy területi egység hét dimenziója a természeti környezet, a művi környezet, a társadalom, a gazdaság, az életmód, az értékrend és az eszmék³ – az utolsó hármat azonban mi a társadalom részének tekintjük.) Ezek fejlettségéről lehet beszélni kissé általánosítva, nem konkretizált határokat véve, ugyanakkor ha az ún. területi fejlettségről beszélünk, akkor egy adott térségben, konkrét területi keretben (azaz konkrét földrajzi határokkal lehatárolt egységekben, ország, régió, település stb.) jelenlévő (előbb felsorolt) tényezők fejlettségéről van szó. S ha továbblépünk, akkor ezek a dimenziók még további aldimenziókra bonthatók fel (például a gazdaság szektorokra, a társadalom „ágazatokra” (iskolázottság, egészségügy, életszínvonal stb.), a művi környezet közlekedési, energetikai stb. infrastruktúrára, a természeti környezet pedig a vizekre, a légkörre, a talajra stb.), amelyek esetében ismét csak értelmezhető (értelmezendő) a fejlettség. Ez a sokszínűség (amely számtalan statisztikai mutatókkal mérve számszerűsíthető) mutatja, hogy mit is jelent a fejlettség összetett mivolta, s így válik érthetővé, hogy miért is olyan sok fejlettségi felfogással találkozunk, és a fejlettség mérése és eredményei attól függhetnek, hogy mely tényezőket, milyen súllyal vesszük figyelembe. Ami lényeges, s már itt kiemeljük, hogy ha ezt a szakpolitika szintjére emeljük, akkor választani kell, s egyértelmű, világos, konszenzuson alapuló felfogásnak és mérésnek kell megjelennie. Másrészt, visszanyarodva az elindított szálhoz, ami fontos még, hogy az egyes tényezők esetében természetesen vannak különbségek, nem lesz mindig ugyanaz a fejlettségi sorrend térségek között, mert ez függ a kiválasztott tényezőktől. Ugyanakkor az is igaz, mint talán vizsgálataink is alátámasztják, hogy a klasszikus, fejlettséghez köthető mérőszámok esetében nem áll a „fejre a világ”, azaz többféleképpen közelítve a jelenséghez, nem jönnek ki teljesen ellentétes eredmények, mindössze egy-egy tényező ill. egy-egy térség specifikuma módosítja a végeredményt, valamint az is igaz, hogy a gazdasági fejlettség jó iránymutató e kérdésben.

A másik része a kérdésnek, hogy a klasszikus fejlettség felfogással szembeni az elmúlt időszakban egyre többen inkább a jelenség társadalmi oldalát (társadalmi fejlettség) hangsúlyozzák. Ennek oka, hogy egyre „ember-központúbbá” válik a világ, egyre érzékenyebb ilyen kérdésekben a társadalom, s egyre nagyobb értéket képvisel az emberi élet és annak minősége. Egyre többen hívják fel arra a figyelmet, hogy a szakpolitikák többségének a végcélja az egyén, a társadalom boldogulásának elősegítése, magasabb életszínvonalának elérése stb. Egy (részben) másik oldalról pedig az fogalmazódott meg, hogy a természeti környezetnek kiemelt szerepe van (erre is érzékennyé vált a világ), s védelme érdekében egyre inkább önkorlátozásra próbálják bírni a társadalmat és a gazdaságot, ami esetünkben azt jelenti, hogy a természeti környezet fejlettségét (ami érintetlenségét, vagy megkímélt ill. megkímélendő állapotát stb. jelenti) is igyekeznek beléptetni a rendszerbe, s egyenrangúvá tenni a gazdasági és a társadalmi fejlettség jelenségével.

Ezen két oldal erősödése azért is feltűnő, mivel a fejlettség általános értelemben vett értelmezése és mérése az elmúlt időszakban, és a legtöbb helyen jelenleg is, inkább gazdasági-infrastrukturális jellegű, s leginkább a gazdasági értéktermeléshez kötött. Ennek oka, hogy eléggé gazdaság és gazdasági fejlődés központú volt a XX. század második fele, s a területi fejlettséghez kapcsolódó szakpolitika, a területfejlesztés leginkább gazdaságfejlesztést jelentett (a termelés, a „termelők”, a művi környezet fejlesztése stb. által), s emiatt a fejlettség is leginkább gazdasági fejlettséget jelentett, ehhez kapcsolódó mérőszámokkal együtt (leginkább GDP/fő, GNI/fő). Igazából csak a közelmúltban lett a területi fejlettséghez hasonlóan a területfejlesztés is sokdimenziós.

E kérdéskört taglalja az ún. Stiglitz-jelentés, s arra hívja fel a figyelmet, hogy nem elég a gazdasági értéktermelésre figyelni csak a fejlettség kapcsán. A Stiglitz-jelentést Nicolas Sarkozy francia államfő felkérésére a Nobel-díjas Joseph Stiglitz vezette bizottság (CMESP, a Gazdasági Teljesítmény és a Társadalmi Haladás Mérésével foglalkozó Bizottság) készítette. A Bizottság célja volt, hogy meghatározza a GDP-nek, mint a gazdasági teljesítmény és a társadalmi haladás mutatójának a korlátait (beleértve a GDP mérésével kapcsolatos problémákat), áttekintsék, hogy milyen további információkra lehet szükség a társadalmi haladást jobban jellemző indikátorok kialakításához, értékeléseket végezzenek az alternatív mérési módszerekről, és megvitassák milyen formában lehet megfelelő módon ismertetni a statisztikai információkat. A jelentés a központba emeli a jólét fogalmát, amely sokrétű dimenziói (felfogásukban): az anyagiakon alapuló életszínvonal (jövedelem, fogyasztás, jó anyagi helyzet), egészség, iskolázottság, személyes tevékenységek (munkatevékenység), politikai szólás-szabadság és irányítás, társadalmi viszonylatok, környezeti tényezők, gazdasági és fizikális biztonság megléte/hiánya. A jelentés leszögezi, hogy a statisztikai hivataloknak különböző mutatószámokkal ezeket mérnie kell (számos indikátor kell), s véleményük szerint komoly igény van e mutatók összegzésére. A jelentés szerint a jólét objektív és szubjektív dimenziói egyaránt fontosak, s véleményük szerint a kutatások kimutatták ezek mérhetőségét. A fenntarthatóság is a dokumentum kiemelt fogalma: véleményük szerint szükséges a fenntarthatóság értékeléséhez is indikátorkészlet előállítás, annak mind gazdasági, mind környezeti aspektusaira.⁴ E dokumentum hatása már érezhető, többek között az EU Ötödik kohéziós Jelentése is hivatkozik rá.

A gazdasági fejlettség felfogástól való elmozdulás első komoly és nagy publicitást, s egyre nagyobb elfogadottságot kapott megnyilvánulása az ENSZ-hez kötődik: e szervezet bevezette a Human Development Indexet (humán fejlettség/fejlődés), amelyben a fejlettséget többtényezős formában méri, gazdasági és társadalmi mutatókkal. Újdonsága az, hogy tartalmában elszakad a gazdasági értéktermelésre, jövedelemre korlátozódó fejlettségi mutatóktól, mivel ezek mellett a várható élettartam és az iskolázottság, írni-olvasni tudás is szerepet kap a komplex mutató kiszámításakor.⁵ E jelenségnél az emelhető még ki, hogy

egy egyén-központú szemléletet hoz be: maga a jelenség az ember választási lehetőségeit tükröző állapot ill. a humán fejlődés olyan folyamat, amely révén a választási lehetőségek bővülnek, s ezzel nő az egyén szabadsága. Három alapelemet hangsúlyoznak: az egészségi állapot (élettartam), a tudás (iskolázottság) és a jövedelem (életszínvonal); ezek magas értékei magas humán fejlettséget tükröznek, a minél jobb egészségi állapot, a minél nagyobb tudás és a minél nagyobb jövedelem pedig növeli az egyén választási lehetőségeit.⁶ Ha ezt területileg értelmezzük: az ilyen egyének nagy aránya a térség társadalmában eredményezi a térség magas humánfejlettségi szintjét. Persze sok kritika éri e felfogást és mutatót is. Egyrészt a HDI alapvetően világszinten értelmezett, sőt András (2009)⁷ rámutat, hogy a nemzetközi szakirodalomban a fejlődéstudományi munkákra és a nemzetközi szervezetek ilyen témájú anyagaira rányomja bélyegét a világszint, s így a fejlődő országok-fejlett világ kérdéskörében mozognak, s bár több dimenzióban értelmezik a fejlettséget, de a jellemzők a világszintű ellentétek, problémák indikátorai, s nagyobb arányban társadalmi vonatkozásúak. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a fejlettség felfogása és mérése függ a földrajzi tértől [valamint az időtől (kortól) és a társadalom szemléletétől]⁸. Emiatt vitatható például HDI-t számítani egy-egy ország régióira. Másrészt kritizálják magukat a kiválasztott mutatókat: miért nem például a szabadság, biztonság, egyenlőség stb. indikátorai jelennek meg, illetve az egyes kiválasztott mutatók maguk se teljesen megfelelők: az írni-olvasni tudás kultúra-függő, nehezen mérhető, vagy hogy a születéskor várható élettartam helyett a boldogságban, egészségben megélt életevek száma lenne jobb,⁹ valamint a GDP is problémás (erről ld. később). Gondként merül még fel az is, hogy a komponensek nincsenek súlyozva, a sima számtani átlagot használják (a HDI úgy is növekedhet, hogy csak a születéskor várható élettartam nő), valamint nem veszi figyelembe az országokon belüli egyenlőtlenségeket – az index akkor is javul, ha csak az ország lakosságának egy kis része javít az oktatási vagy jövedelmi helyzetén.¹⁰ Sőt, a mutatók objektívek, „jól mutatnak a papíron, viszont az emberek életét alkotó szubjektív tapasztalatok realitása és mérése jobb mutatója lehet az általános jólétnek...”,¹¹ vagy másként felfogva: a választási lehetőségeket a külső környezet jellemzői is befolyásolják, például hiába a nagy választási lehetőség, ha nincs miből, vagy ha nem elérhető, vagy ha a politikai rendszer nem engedi stb. Ezek igazából azt tükrözik, hogy hiába a jobbító szándék, kritikusok és kritikák mindig lesznek. De ez persze nem meglepő.

Az előbb említett tényezők, az egyén választási lehetőségei és a szabadsági fok kérdése köszön vissza egyre több fejlődési (fejlettségi) meghatározásban a különböző külhoni, e témával foglalkozó munkákból.¹² Azonban nem szabad arról megfeledkezni, hogy nem mindegy mi a célunk a fejlettség mérésével, mert ha a területfejlesztést nézzük, akkor az ún. területi fejlettség esetében nem egy társadalmi csoport fejlettségét akarjuk mérni, hanem egy térségét, azaz probléma a túl emberközpontú szemléletek esetében, hogy a térségre csak mint egy társadalmi csoport fizikai megjelenésének kerete tekint, kizárva a térség más alkotóelemeit és azok fejlettségét (a gazdasági tevékenységtől a művi környezeten át a természeti környezetig). Az persze egy külön kérdés, hogy vajon mennyire képeződik le ezen tényezők fejlettsége a társadalmi fejlettségben (a jó környezeti állapot az egészségben, a megfelelő infrastruktúra például az iskolázottságban stb.).

E téma kapcsán röviden tárgyalnunk kell még a boldogság fogalmát is. E jelenséget öt-ötvi a korábban említettekkel a fejlettséget szintén komplexen (három dimenzióban) mérő ún. Happy Planet Index: a születéskor várható élettartam, a fenntartható fejlődéshez kötődő, a természeti környezet terhelhetőségét tükröző ökológiai lábnyom és a szubjektív elégedettséget tükröző boldogság index a mutató alapjai.¹³ (E szemlélet a GDP-t radikálisan elutasítja.) Felfogásukban a boldogság az elégedettséget méri azon egyszerű módon, hogy milyen választ kapunk arra a kérdésre: „Mindent figyelembe véve, összességében mennyi-

re van Ön megelégedve az életével manapság?” (0 = elégedetlenség, 10 = elégedettség); alkotói az országokból gyűjtik be az információkat hozzá. Egyre több vélemény szerint ez a meghatározó, azaz ott kell cselekedni, ahol a nem boldogok az emberek. A jelenség azonban megint csak nagyon sokoldalú, szerteágazó, s egyáltalán nem egyértelmű. Az esőerdőkben elzárt közösségekben élő indiánok a boldogok vagy a gazdag nagyvárosok magas jövedelmű csoportjai? Lehet, hogy mindkettő elégedett, ugyanakkor megismerve egymás életformáját, megfordulhat a kép: az indiánok sportkocsikat akarnak vezetni, a milliomosok meg ökoturisták lesznek... Igazából magához a feltett kérdéshez az kapcsolódik, hogy mihez viszonyítva. S létezik olyan, hogy a boldog tudatlanság? Jót tesz vagy nem a modern társadalom a világ „civilizálttá” tételével? Ami fontosnak tűnik, hogy a mai világban, sajnos(?), egy térség nem nagyon tud és nem is nagyon maradhat ki a „fejlődésből”, nem maradtak meg a lehetőségek erre. S ha egy „egyszerű térség” már kapcsolatba kerül az általános felfogású „fejlett térséggel”, akkor annak csábító elemei megkérdőjelezzik lakóinak saját életével való elégedettségét.

Léteznek még más szemléletek, s a különböző mutatók sora meg csak egyre nő: Bandura munkájában (2008) majd' 180 féle számított mutatót állított össze, amelyekből számos kötődik valamiként a fejlettséghez.¹⁴ Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak kritikák vannak, hanem alternatívák is, még hozzá rengeteg. De kérdés, hogy valóban mást mutatnak ezek a mérőszámok? És kell ezekkel kalkulálni a területfejlesztésnek?

3. A mérés kérdései

Alapvető fontosságú, hogy lehet beszélni a fejlettségről, lehet ezt „érezni a levegőben”, de ami a cselekvés, szakpolitika számára lényeges, hogy ezt számszerűsíteni, mérni is kell. Miért? Alapvető törekvés a világban különböző területi egységekben, szinteken (különböző formákban), hogy az egyének és a társadalmi csoportok közötti jelentős jövedelmi, élet-színvonalbeli különbséget mérsékelni próbálják. Ennek humanitárius oldala és önös érdekei is vannak, ebbe itt részletesen nem mennék bele. Ami itt lényeges számunkra, hogy a javak, jövedelem átcsoportosítása történhet társadalmi oldalról, azaz egyéni és csoportos szinten (szociális segély stb.) és történhet területi alapon. Mindkét esetben szükség van valamiféle objektív mérési lehetőségre, hogy a társadalom által ellenőrizhető és elfogadható legyen az átcsoportosítás. Az egyéni szinten ez – bár ott is vitatható egy-egy módszer, eljárás és a végeredmény – sokkal egyértelműbb, mint területi szinten. A területek esetében egyrészt probléma, hogy egy térség társadalmi szempontból nem homogén, azaz egy fejlett térségben is élnek emberek alacsony életszínvonalon és egy elmaradott térség esetében is találunk gazdag embereket (magas életszínvonalal). Persze a számuk itt is, ott is viszonylag kevés más térségekhez viszonyítva, emiatt jön ki a statisztikai adatokból, hogy például itt magas, ott alacsony az átlagjövedelem. De itt az átlagon van a hangsúly, s az átlag akár nagy szóródást takarhat. (Ez a probléma nem jelentkezik, amikor egyénileg bírálják el, hogy kinek kell pénzt adni, ki az aki rászorult.) A másik probléma, hogy egy térségben sokféle módon lehet mérni a fejlettséget. Ez megnehezíti a konszenzus kialakulását és társadalmi elfogadhatóságát. Azonban a szakpolitika, a regionális politika számára nem a bizonytalanság és a vita kell, hanem egy konszenzusos módszer, amely révén lehatárolható az elmaradott térségek, hogy számukra fejlesztési juttatásokat biztosítsanak. Emiatt szükséges a területi fejlettség mérése. S emiatt áll állandóan a viták keresztjében. Kérdés az, hogy milyen konkrét mérési lehetőségek vannak és vajon ezek mennyire hasonlók?

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a területi fejlettség mérésének két alapvető útja van: egyik, amikor egy kiemelt, közvetlen statisztikai számbavétel alapján előállt mutatót hasz-

nálnak a mérésre, a másik, amikor valamiféle komplex mutató készítenek, figyelembe véve a jelenség sokdimenziós, sokmutatós jellegét. Ami érdekes számunkra, hogy vajon elég a gazdasági fejlettséget mérni, egyszerű módon, mert ez úgyis tükrözi a fejlettség más oldalait is, az életszínvonalat stb., vagy szükséges valóban a másfajta, többféle mérési mód.

A területi fejlettség leggyakoribb mérési módja az értéktermeléshez és a jövedelemhez kötődik. A fejlettség klasszikus, világszerte elfogadott mérőszámai a GNI/fő (vagy GNP/fő) és a GDP/fő. Míg az előző csak országos szinten mért mutató, s számos nemzetközi szervezet (OECD, ENSZ, EU stb.) használja, addig a GDP regionális szinten is elterjedt (más néven GRP: Gross Regional Product). Maradva csak a GDP-nél, ha a szakirodalmat áttekintjük, akkor kiderül, hogy a GDP fajlagos verziója, azaz az egy főre jutó GDP általánosságban a területi fejlettség-elmaradottság legfontosabb egydimenziós mérőszáma, ám gyakorta szűkebb értelemben is használják, mint a (területi) gazdasági fejlettség indikátora. Elméleti oldalról nézve inkább a gazdasági fejlettség mérésére használható, azaz a társadalmi fejlettség, vagy a társadalmi-gazdasági fejlettség kicsit más tartalmú, vagy lehet más tartalmú, ám egyre több olyan eredmény születik, amely azt támasztja alá, hogy magának a fejlettségnek is jó indikátora.¹⁵

Mérési módszere miatt sok szempontból támadható, vitatható mutató a GDP. Az egyik gond az értéktermelés lokalizációja, területi elosztása. Erre példa, hogy egy-egy TNC a különböző országok adózási feltételeitől függően variálja, hogy hol könyvelje el az adózásra váró értéktermelését, vagy hogy egy több telephelyes cégnél székhely szerinti lehet a GDP számbavétele, ami erősen kérdőjeles egy országos hatókörű tevékenységet végző közlekedési vállalat esetében. A lokalizált számbavételt másik oldalról megkérdőjelezi a munkaerő ingázásának jelensége is: eltérő lehet, hogy a régió belül az értéktermelésének mekkora hányadát állítják elő helyiek, s mekkora szerepük van ebben az ingázó munkaerőnek. Vitatható a mutató tartalma olyan szempontból is, hogy nem méri az értéktermelés során vagy közvetlenül, vagy közvetve okozott, igaz, gyakran nehezen számszerűsíthető, a természetben vagy a társadalomban jelentkező értékcsökkenést, valamint nem jelentkezik benne a nem számszerűsített értéktermelés. Ezekre megoldást jelent a mutatószám korrigálása, amire többféle kísérlet történt. Egy kísérlet például nonprofit szervezetek által az 1990-es évek elején kidogozott, sajnos csak országos szinten számbavehető index, a GPI (Genuine Progress Indicator, Valódi Fejlődés Mutatószáma). Többféle verziója ismert, de lényege, hogy a GDP-ből levonja a GDP-előállítás során a természetben és a társadalomban okozott veszteségek és költségek értékét (például a GDP-számítás egyik ellentmondásának tartják, hogy nemcsak a kitermelt fa, a kiaknázott ásványkincsek növelik a GDP-t, de a termelés révén leromló környezeti állapot javításának [pl. szennyezés-mentesítés] munkálataiért megfizetett szakemberek fizetése is, vagy például a munkavégzésből [értéktermelésből], a szennyezett környezetből vagy akár a közlekedési balesetekből eredő egészségkárosodás orvoslására megfizetett egészségügyi dolgozók bére is; ezeket inkább le kellene vonni...) és hozzáadja a nem fizetett munkaerő (pl. háztartási munka, társadalmi munka) értéktermelését. Emellett olyan kísérleteket is találunk, amelyek a nem, vagy csak nehezen számbavehető (így becslés útján történt mérés révén keletkező) értékek hozzáadásával próbálják módosítani az értéktermelést, például a fekete gazdaság produktuma is így kerülhet be a GDP-be.

Minden hátránya ellenére azonban ma is több szinten a legelfogadottabb gazdasági fejlettségi indikátor az egy főre jutó GDP, s a legtöbb esetben – ha rendelkezésre áll – prioritást élvez az elérhetősége, összevethetősége és kezelhetősége miatt.¹⁶ (A GDP-t nemzeti valutában, vagy euróban, dollárban szokták megadni, valamint a nemzetközi összehasonlítások miatt vásárlóerő-paritáson.)

Gyakorta használatos mutatószám még egy térség fejlettségének mérésekor az egy fő-

re/egy háztartásra jutó jövedelem. A jövedelemmel kapcsolatban is vannak azonban problémák, egyrészt ez csak a hivatalos jövedelem, nem kalkulál a személyes jövedelemen kívül például a háztájival vagy az állam által nyújtott természetbeni és közszolgáltatásokkal. Ami itt a leglényegesebb számunkra, hogy az egy főre jutó GDP kapcsán kritikaként fogalmazódik meg: nem szükségképpen azt fejezi ki, hogy melyik térség lakói élnek jobban, azaz a jövedelem akár a GDP-nél megfelelőbb mutató lehet a szakpolitikákban (mert jobban kifejezi az életszínvonalat, a jólétet). Azonban, mint látni fogjuk, a kettő szorosan összefügg, de tény, hogy vannak problémás esetek.

Egyrészt példaként hozható, hogy egy térség GDP-jét nagyon megemeli néhány jelentős értéktermelő vállalat (pl. atomerőmű), amely „háttérében” a térség nagyobbik része akár elmaradott is lehet (magas egy főre jutó GDP, alacsony egy lakosra jutó jövedelem), de ugyanakkor ez fordítva is előfordulhat: egy város agglomerációjában az értéktermelés alacsony (kevés a cég), s az itt élők a nagyvárosba ingáznak dolgozni, ugyanakkor jövedelmük, s az életszínvonal magas (alacsony egy főre jutó GDP, magas egy lakosra jutó jövedelem). Utóbbi korrekciójára történhet kísérlet, ilyet találunk például az EU NUTS2 szintű régióira a Negyedik Kohéziós Jelentésben.¹⁷

Hasonló jellegű problémára pedig az alábbi adatok hívják fel a figyelmet: Kolumbiánál rendkívül magas fajlagos GDP-vel Casanare régió rendelkezik (országos átlag 300%-a, 2000), Chilében pedig Antofagasta régiója van hasonló helyzetben azzal, hogy az egy főre jutó GDP 242% – ugyanakkor két ritkán lakott, perifériális régióról van szó. Az első esetben a kiugró GDP érték oka a nagyfokú kőolaj-kitermelés és szerény népességszám, míg a második esetben pedig a jelentős rézbányászat és a gyér lakosságszám.¹⁸ Egyik régióban sem megfelelő az életszínvonal, s nem lehet azt mondani, hogy fejlett térség, s nincs szüksége valamiféle területfejlesztésre. Itt korrekciót az jelent, ha a GDP-t területre vetítjük (gazdasági sűrűség):¹⁹ az első példa esetében az országos átlag alig kétharmadát éri el, a második esetben pedig kevesebb mint annak a fele. Részben hasonló, részben más a helyzet Európa kapcsán: a régiók esetében nagyon soknak pozíciója eltér a két rangsorban (GDP/fő ill. a GDP/terület); a csekély népsűrűségűek, döntően észak-európai ill. az Alpok vidékének régiói jobban állnak a GDP/fő esetében, ugyanakkor több mint 100 helyely ugyanak előrébb viszont a gazdasági sűrűség szerinti rangsorban, a GDP/fő-höz viszonyítva, a sűrűn lakott régiók, gyenge gazdasági potenciállal. A gazdasági sűrűség mutatója azonban kevésbé kötődik a lakossághoz, illetve annak jövedelméhez, így bár a területfejlesztésben való alkalmazása is megfontolandó lehet (erősen kötődik a regionális politika létének alapjához, a földrajzi térhez), ám fejlesztési tartalma más jellegű (az észak-európai, korlátozott lehetőségek között élő, ám magas jövedelemmel bíró társadalom életterének milyen fejlesztés szükséges).

Egy harmadik problémát pedig a GDP/fő növekedésének jelensége és értelmezése jelenti. Többek felfogásában a tömegtájékoztató általában csak a GDP növekedéséről számol be (ami pl. magasabb az USA-ban, mint Európában), ugyanakkor az egy főre jutó GDP növekedésének mérése korrigálja a népességnövekedés miatti különbséget (így az EU-27 magasabb növekedést mutat, mint az USA), azaz az egy főre jutó GDP összehasonlíthatóbb és pontosabb mutató, ahogy a Stiglitz-jelentés is kiemeli.²⁰ Ugyanakkor azonban arról sem szabad megfeledkezni, hogy a GDP/fő növekedését okozhatja a népességszám csökkenése, jelentős elvándorlás miatt, nem pedig a GDP növekedése (pl. Spanyolország délnyugati, déli nyugati régiói,²¹ l. Farkas M. 2010), Törökország keleti régiói). Azaz nem biztos, hogy a GDP/fő növekedése az életszínvonal emelkedésével jár. Egy más jellegű példát a Stiglitz-jelentésből vehetünk: az egyre nagyobb forgalom lehet, hogy növeli a GDP-t az üzemanyag-fogyasztás fokozódásának tulajdoníthatóan, de az életszínvonalra nem hat ilyen kedvezően. Azaz a gazdasági növekedés és az életszínvonal emelkedése nem

biztos, hogy mindig együtt jár. Kérdés az ezek után, hogy vajon csak egyedi ellenpéldák hozhatók, azaz létezik azért összefüggés, vagy a sok példa már valóban a törvényszerűség ellen szól?

A fejlettséget lehet soktényezős is mérni, ilyen például a már korábban említett HDI, HPI vagy a Bandura-féle összeállítás mutatói. Ezekre módszertanára külön itt nem térünk ki,²² mindössze azt emeljük ki, hogy gyakorta előfordul, hogy egy kiemelt statisztikai jelzőszám, konkrétan az egy főre jutó GDP vagy az egy lakosra jutó jövedelem szoros korrelációs kapcsolatot mutat a hosszas munka eredményeként kapott komplex mérőszámmal, így helyettesíthető vele.

4. Az Európai Unió esete

Az Európai Unió esetében a feltett kérdések nagyon meghatározók a regionális politika miatt: már régóta közösségi célkitűzés a tagállamok és régiók közötti fejlettségbeli különbségek csökkentése (területi kohézió, konvergencia), az elmaradott térségek felzárkóztatása. Ennek végrehajtásához azonban meg kell határozni az elmaradottság objektív kritériumát, amely nem más, mint egy statisztikai mutató: a régió egy főre jutó GDP-je, illetve az ország egy főre jutó GNI-ja. A jelenlegi EU regionális politikai ciklusban (2007–2013) e két mutató alapján jelölték ki a támogatásra jogosult NUTS 2 régiókat és országokat.²³ (Az Eurostat az egyes országok azonos metódusú számításaira és adatközlésére alapozva, s további számítások révén az európai integráció országaira, régióra rendszeresen közöl GDP, ill. GNI adatokat.) A tagállami egyeztetések során azonban vissza-visszatérő probléma a gazdasági mérőszám: vannak országok (ill. képviselői) amelyek támogatják a mérőszám alkalmazását, szerintük a kohéziós politikának továbbra is erre az indikátorra kell épülni, s vannak amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy több oldalról (más társadalmi, gazdasági indikátorok alkalmazásával) kell a jelenséget megközelíteni. A központi álláspont azonban az volt sokáig, hogy a GDP/fő mint területi indikátor marad továbbra is a regionális pénzügyi elosztás alapja. Az EU regionális politikája ennyivel lezárja – az egyébként komplex – fejlettség számszerűsítését. Azonban az elmúlt években e téren elmozdulás látszik, legalábbis az elhatározás terén: megjelent egy EU Bizottsági Közlemény (A GDP-n innen és túl. A haladás mérése változó világunkban címmel, COM(2009)0433), amelyben kifejtik, hogy miért jó és mire alkalmas a GDP mint mutató, ugyanakkor – többek között a Stiglitz-jelentésre hivatkozva – leszögezik, hogy a GDP rendeltetése szerint azonban nem alkalmas a hosszú távú gazdasági és társadalmi haladás pontos számszerűsítésére, nem képes többek között a környezetvédelmi fenntarthatóság, a társadalmi integráció stb. mérésére, és e korlátokra tekintete kell lenni. Felhívják arra a figyelmet, hogy a GDP-t kiegészítő és a politikai döntéseket jobban alátámasztó mutatók kifejlesztése jelentős támogatottságot élvez, szükségét látják, hogy a GDP-t más jellegű statisztikai mutatókkal egészítsék ki. Célként ilyen mutatók kidolgozását tüzték ki. A Bizottság 2012-re ígéri ezen témában zajló munka eredményeinek közzétételét. A dokumentumot több plénum véleményezte (Régiók Bizottsága, Európai Parlament stb.), az álláspontot osztják, a fő céllal egyetértenek és üdvözlik a közleményt.

Van azonban már most lehetőségünk arra, hogy meglévő alternatívákkal vessük össze a mérőszámot az Európai Unió 27 tagállama esetében: mennyiben más mutatnak ezek a mutatók, mint az országok egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelme (GNI)? Ez a regionális politikában azt is jelenti, hogy a jelenlegi ún. kohéziós országok más mutatók szerint is azok?

A 2007–2013-as időszakban az alábbi országok jogosultak a Kohéziós Alap támogatására: Bulgária, Ciprus, a Cseh Köztársaság, Észtország, Görögország, Lengyelország, Lett-

ország, Litvánia, Magyarország, Málta, Portugália, Románia, Szlovákia és Szlovénia. Spanyolország átmeneti támogatásban részesülhet, mivel egy főre eső GNI-je alacsonyabb a 15 tagállamra számított közösségi átlag 90%-ánál. A legújabb GNI-adatok (2010) alapján viszont Olaszország és Írország jelentősen lecsúszott, de még ne került az EU-27 90%-a alá; Olaszország Spanyolorzágnál (amely átlépte az EU-15 átlagának 90%-át) is alacsonyabb értékkel bír, s az EU-27 átlaga, ill. az EU-15 90%-ának átlaga alá került, Ciprus viszont az uniós átlag 105%-án áll már.

Elsőként érdemes összevetni az egy főre jutó GDP-vel: maga a két mutató rendkívül szoros kapcsolatot mutat (1. táblázat), számottevően mindössze Írország lóg ki (3., ill. 11. a két rangsorban), aminek oka, hogy a transznacionális vállalatok – kihasználva az ír adórendszer előnyeit – úgy manipulálják belső forgalmuk arányait, hogy nyereségük zömét Írországban könyvelhessék el, majd a profitot hazautalják.²⁴ A szoros összefüggés miatt a továbbiakban csak az egy főre jutó GNI-t vesszük alapul számításainkban.

1. táblázat. A fejlettség különböző mérőszámainak kapcsolata az EU országai esetében
Table 1. The connections between the different indexes of the state of development in the EU

	Egy főre jutó GNI (PPP, 2007, 2010)
Egy főre jutó GDP (PPS, 2010)	0,960
Egy háztartásra jutó jövedelem (PPS, 2007)	0,799
HDI (2010)	0,762
Boldogsági index (2007)	0,641
HPI (2005)	-0,016

Forrás: saját számítás

Érdeemes megnézni az egy háztartásra jutó jövedelemmel való kapcsolatot is. Ez a GDP/fő alternatívája, mivel a térségben élők életszínvonalát tükröző fontos jelzőszám; de sajnos az adatgyűjtés és így az adatsor még némileg hiányos, főként regionális szinten, de Ciprusnak, Máltának és Luxemburnak országos értéke sincs. Az országok esetében a rangsor második fele megegyező a két mutató esetében, az összefüggést a fejlettebb országok rontják el: Írország, Finnország, Dánia, Svédország rosszabb, Ausztria, Belgium kedvezőbb jövedelmi pozíciója figyelhető meg.

Az ENSZ által kidolgozott Human Development Index (HDI) is rendelkezésre áll az EU országaira. A kapcsolat itt is szoros, de nem függvényyszerű: a HDI tekintetében számottevően rosszabb helyzetű Portugália, Ciprus, Nagy-Britannia, Ausztria, Luxemburg, Dánia, és érzékelhetően jobb helyzetű Írország, Franciaország, Görögország (a HDI mutató esetében a GDP az egyik tényező). Ha a kohéziós listát nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy Spanyolország és Görögország kedvezőbb helyzetben van e mutató tekintetében, mint Olaszország, Luxemburg, Ausztria és Nagy-Britannia; igaz viszont, hogy elég minimális az eltérés ezen országok értékei között (Spanyolország 0,863, ..., Nagy-Britannia 0,849). Az Ötödik Kohéziós Jelentésben²⁵ viszont azt emelik ki, hogy a klasszikusan számított HDI mutató jelentős korrelációt mutat az egy főre jutó GDP-vel (így a GNI-vel), mivel a többi tényező globális összehasonlításban egyformán magas. Emiatt, hogy jobb áttekintést nyújtsanak az EU-n belüli humán fejlettség sokféleségéről, másfajta módszertant alkalmaztak: az egészségben megélt élettartamot, a háztartások nettó kiigazított jövedelmét, valamint 25-64 éves korú személyek alsó és felső iskolázottsági szintjét vették bele a mutatóba. (A Stiglitz-jelentés ajánlásait követve.)

Az ún. Boldogság index (amelyet 2007-ben mért fel az EUROFOUND) kapcsolata az egy főre jutó GNI-vel már kevésbé erős kapcsolatot mutat. A finnek, máltaiak, ciprusiak, észtek és a lengyelek sokkal boldogabbak, viszont Ausztriában, Németországban, Olaszor-

szágban, Spanyolországban és Portugáliában sokkal alacsonyabb a boldogság index, mint azt a gazdasági fejlettségük mutatja. Erre, ilyen felmérésre alapozni pénzosztást, azonban – jelen állás szerint – nem lehet.

Ha a komplex HPI-mutatót nézzük, akkor kiderül, hogy abszolút nincs kapcsolat közte és az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem között. Ennek oka, hogy a HPI tényezői valóban nem a klasszikus értelmű fejlettséget tükrözik, hiszen a boldogság érzet, mint előbb láttuk, már szubjektívebb, nem kötődik a jövedelemhez szorosan, a környezeti jellemző meg elég hasonlóan nem értéktermelés függő.

E munkában az európai regionális szintre (egy főre jutó GDP, konvergencia régiók, támogatások) külön, részletesen nem térünk ki, ennek következtetései egy korábbi összefoglalóban megjelentek.²⁶ A GDP korrekciók szubjektívek és érdemben nem változtatnak az elosztások támogatásán; nincs igazi egymutatós alternatívája az egy főre jutó GDP-nek; a fejlettséghez köthető mutatók egyszerűbb kombinációja is már kérdéses, vitatható; a komplex mutatók pedig szubjektívek (tényezők, súlyozás stb.), nehezen kommunikálhatók a köz felé és érdemben nem mutatnak nagyon mást mint a klasszikus egy főre jutó GDP.

Az európai rész zárásaként azt emeljük ki, hogy az elmúlt években az EU regionális politikája pont, hogy az egyszerűség irányába haladt: lecsökkent a célkitűzések száma, így a használt módszertan is leegyszerűsödött, s a régóta élő „elmaradott régiók támogatása” az egy főre jutó GDP alapján maradt meg s vált dominánssá, így megnőtt a területi konvergencia pénzügyi súlya. Kétséges, hogy most ennek további bonyolításába kellene belekezdeni.

5. Magyarország esete

Hazánk területi fejlettségének-elmaradottságának vizsgálatára – főként a rendszerváltást követően – területi szinttől függetlenül sok kísérlet született. Természetesen itt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy milyen fejlettségről beszélünk. Gazdasági értelemben az egydimenziós jelzőszámok közül általában az egy lakosra jutó jövedelem mutatóját – főként települési és kistérségi szinten – szokták használni, megyei és regionális szinten még az egy főre jutó GDP-t, sőt ez utóbbi becslése is megjelent a megyeinél alacsonyabb szinten.²⁷ E mutatók által kirajzolódó területi fejlettségi képek lényegesen nem térnek el egymástól.

A társadalom oldaláról is közelítve a fejlettség-elmaradottság kérdéskörét, a legtöbbször többdimenziós jelzőszámokat használnak. Ezek előállhatnak egyszerű részindexek átlagolásával – mint a már említett HDI²⁸ –, de több mutató egyszerűbb és bonyolultabb statisztikai módszerekkel (a pontozásos módszertől a faktoranalízisig) történő összevonásával is, egy komplex fejlettségi indikátorba.²⁹

Következő vizsgálatainkban – hasonlóan az előző fejezetben bemutatottakhoz – a különböző gazdasági és társadalmi fejlettségi indikátorok közötti összefüggéseket keressük, s megpróbáljuk Magyarország esetében is alátámasztani azt a feltevést, mely szerint e fejlettségi mutatószámok között hazánkban is szoros kapcsolat mutatkozik. Vizsgálatainkat először a régiók (az Európai Unió NUTS 2-es szintje, 7 db), majd a megyék (NUTS 3, 19+1 db) és a kistérségek (LAU 1, 174 db) szintjén végeztük, alkalmazott mutatóink pedig az egy lakosra jutó személyi jövedelemadó-alap, az egy lakosra jutó becsült GDP, valamint a becsült Human Development Index voltak, a 2008-as évre vonatkozólag.

A régiók szintjén az egy főre jutó GDP tekintetében Közép-Magyarországé a vezető pozíció, majd Nyugat- és Közép-Dunántúl követi a sorban, míg a rangsort Észak-Magyarország zárja. A nagyrégiók szintjén az alkalmazott mutatók között igen szoros – +0,9 feletti (!) – korrelációs együtthatók adódnak (2. táblázat). Az egy főre jutó GDP és a HDI kö-

zött a legszorosabb a kapcsolat, a régiók e két mutató szerinti sorrendjében egyedül Dél-Dunántúl és Dél-Alföld „cserélt helyet” (a negyedik és ötödik pozícióban; a HDI rangsorában Dél-Alföld lépett előrébb, amely a magasabb születéskor várható élettartam mellett a Dél-alföldi Régió magasabb iskolázottsági szerepével is magyarázható). Az egy főre jutó jövedelemmel is szoros kapcsolatot mutat mind a fajlagos GDP, mind a HDI indikátora. Jövedelmi szempontból az alföldi régiók (Dél- és Észak-Alföld) állnak a rangsor végén, az első négy helyet továbbra is Közép-Magyarország, valamint a dunántúli régiók foglalják el. A korrelációs együtthatók ilyen magas értékei az aggregálásból származó nagyobb homogenitásnak köszönhetőek, s mint később látni fogjuk, ezek, az alacsonyabb területi szintre való áttéréssel – s ezzel együtt a vizsgált elemszám növekedésével – alacsonyabb értékeket fognak mutatni.

2. táblázat. A fejlettség különböző mérőszámainak kapcsolata Magyarország egyes területi szintjei esetében

Table 2. The connections between the different indexes of the state of development at Hungarian regional levels, 2008

	Egy főre jutó GDP	SZJA alap/fő	Becsült HDI
RÉGIÓK (7 db)			
Egy főre jutó GDP	1	0,951	0,966
SZJA alap/fő	0,951	1	0,949
Becsült HDI	0,966	0,949	1
MEGYÉK (19+1 db)			
Becsült GDP/fő	1	0,894	0,951
SZJA alap/fő	0,894	1	0,907
Becsült HDI	0,951	0,907	1
KISTÉRSÉGEK (174 db)			
Becsült GDP/fő	1	0,816	0,929
SZJA alap/fő	0,816	1	0,820
Becsült HDI	0,929	0,820	1

Forrás: saját számítás

Megyei szinten – ahogy a 2. táblázatból kiderül – a mutatók közötti kapcsolat még mindig erős, a „leggyengébb” kapcsolatot az egy főre jutó GDP és a fajlagos személyi jövedelmek mutatják egymással. A két mutató általi rangsorban a legnagyobb különbség hat helyezést, amely Nógrád megye esetében tapasztalható. A megye az egy lakosra jutó GDP esetében a 20. helyet foglalja el, ugyanakkor a jövedelmek szerint a 14. Ezen eltérés oka feltehetőleg az ingázás hatása lehet, hiszen a Nógrádból Budapestre ingázók termelése a főváros GDP-jét gyarapítja, ugyanakkor a jövedelmek a megyében realizálódnak. Korábbi számítások szerint³⁰ az eljáró dolgozók aránya Nógrádban a megyei rangsor „élmezőnyébe” tartozik: Pest és Komárom-Esztergom megye után a harmadik legnagyobb ez az érték (11%).

Jelentős rangsorbeli különbségek mutatkoznak még Csongrád és Heves megye esetében is (4 helyezést), ám míg előbbi megye esetében a GDP/fő rangsorban elfoglalt hely a kedvezőbb (8.), addig Heves a jövedelmek rangsorában foglal el előkelőbb pozíciót (9.). Csongrád esetében a GDP lokalizációjával kapcsolatos problémákat érdemes említeni, hiszen a megye hozzáadott értékét nagymértékben gyarapítja az algyői kőolajtermelés, melynek hatása a személyi jövedelmekben gyakorlatilag nem kimutatható, így foglalhat el

négyszázötödik helyet a megye a GDP rangsorában. Heves megye kedvezőbb jövedelmi pozícióját több tényező magyarázza: kedvező a fekvése (M3-as autópálya, nyugati széle gyakorlatilag összeér a budapesti agglomerációval); a megyeszékhely, Eger mellett Gyöngyös, Visonta valamint Hatvan is kedvező helyzetű városoknak tekinthetők; valamint ipari hagyományainak köszönhetően gazdaságában néhány domináns szereppel bíró ágazat is megtalálható (energiaszektor, élelmiszeripar, gépgyártás).³¹ Husz Ildikó 2001-re vonatkozó vizsgálatai is hasonló eredményeket mutattak a GDP és a személyi jövedelmek megyei szintű kapcsolatában.³²

A Human Development Indexszel való kapcsolata a fajlagos GDP-nek igen erős, +0,9 feletti, a Spearman-féle rangkorrelációs együtthatóval mérve pedig ennél is magasabb. A megyék fajlagos GDP, illetve HDI szerinti sorrendjét összevetve egyedül Vas megye mutat – ugyan csak kis mértékű – inkonzisztenciát, hiszen míg az egy főre jutó GDP tekintetében az ötödik helyen áll, addig a HDI rangsorban „csak” nyolcadik, ugyanakkor mind az iskolázottsági, mind a születéskor várható élettartam mutatója tekintetében a középmezőnyben foglal helyet. A HDI GDP-vel való kapcsolatának szorossága azt a feltevést erősíti meg, mely szerint ott érdemes a HDI-t fejlettségi indikátorként használni, ahol az index jövedelmen kívüli komponenseiben nagy különbségek tapasztalhatók.³³

A HDI jövedelemmel való kapcsolata ugyanakkor a rangkorrelációs együttható alapján alacsonyabb, +0,87. Itt a különbségek mértéke – hasonlóan a GDP és a jövedelmek kapcsolatában – Nógrádban, Csongrádban és Hevesben jelentős, ezek okaira a korábbiakban már utaltunk.

Ha a kistérségeket vizsgáljuk, természetesen már nagyobb inkonzisztenciát tapasztalunk a vizsgált mutatókat tekintve. Az egy főre jutó becsült (!) GDP és a személyi jövedelmek viszonya elsősorban megerősíti a megyei tendenciákat: a Mátra északi lábánál fekvő kistérségek (Nógrádban és Borsod nyugati felében), valamint a várpalotai és a gyulai kistérség jövedelmi pozíciói több mint ötven hellyel jobbak, mint a GDP rangsorban elfoglalt helyek. Jelentős eltérések mutatkoznak még – a SZJA javára – néhány veszprémi és somogyi kistérségben is. A másik „végleten” a már említett Csongrád megyei területek mellett egy-két Kiskunsági kistérség, valamint a Zalakarosi és a Hévízi kistérség foglal helyet, de 25 helyezésnél nagyobb az eltérés az ország északnyugati térségében (Sopron–Fertőd, Csorna, Kapuvár–Beled), valamint néhány hajdúsági, szatmári és felső Tisza-menti kistérségben is.

Az egy lakosra jutó GDP és a Human Development Index kistérségek közötti különbségei – csakúgy, mint az SZJA és a GDP viszonyában – mozaikos területi képpel bírnak. A legtöbb kistérség, mely HDI-jét tekintve jócskán elmarad a GDP-től, jórészt viszonylag rossz demográfiai helyzetének, és/vagy iskolázottságának köszönheti kedvezőtlen pozícióját. Az e tekintetben listavezető kistérségek legtöbbje a Dunántúlon található, közülük is az Óriszentpéteri az, amely az egy lakosra jutó GDP-jét tekintve a 46. helyen áll, a HDI rangsorban azonban csak a 101. A térség mind iskolázottságát, mind születéskor várható élettartamát tekintve a kistérségi rangsor utolsó ötödében foglal helyet. Ilyen „negatív” tendencia jellemez néhány korábbi dunántúli iparváros körüli kistérséget is (Oroszlány, Tata-bánya, Dorog).

A rangsor „pozitív végén” – vagyis ahol a GDP/fő által elfoglalt hely jóval elmarad a HDI-jétől – azok a kistérségek találhatók, ahol a HDI egy-egy komponensét tekintve az adott terület relatíve jobb pozíciót tudott elfoglalni: a pécsváradai kistérség (a legnagyobb különbséggel rendelkező kistérség) például az ország 174 kistérsége közül a legmagasabb születéskor várható élettartammal bír, de a zirci vagy a hajdúböszörményi kistérség esetében is e mutató áll a jelentős eltérések mögött. Szeged hasonlóan viszonylag jó demográfiai mutatókkal rendelkezik, de az ő esetében az iskolázottság az, ami javít némileg az egy

főre jutó GDP által elfoglalt 43. helyen: az országban 2008-ban itt volt a legmagasabb a bruttó beiskolázottsági arány.

Ezen túl többféle komplex mutatót is készítettek kistérségekre, ezek eredményeinek és konkrétan a területfejlesztésben használt módszerek eredményeinek hasonlóságára Nagy (2011) hívja fel a figyelmet: számításai szerint a fejlesztési jogosultságot kapó kistérségek lehatárolt köre alig változik a különböző számított „szűrők”, a különböző módszerek (komplex mutatók) eredményeként,³⁴ sőt az egyszerű jövedelem mutató is gyakorlatilag elég.

E tények is azt a feltevést erősítik meg, hogy nem feltétlenül eredményez döntően más területi képet az, ha az egydimenziós, a fejlettség mérőszámaként előszeretettel és széleskörűen használt mutatók helyett komplex mutatókkal operálunk. A Human Development Index esetében is – a már említett GDP-vel való szoros összefüggése mellett – az is problémát jelent, hogy egy-egy dimenzióban (akár az életszínvonal, akár az iskolázottság, akár a demográfia) elfoglalt kedvezőbb, vagy kedvezőtlenebb pozíció jelentős mértékben befolyásolhatja a HDI alakulását. Erre próbáltunk ebben a fejezetben rámutatni, s kiemelni azokat a térségeket, amelyek némileg rontják a fejlettségi mutatók közötti szoros kapcsolatot.

6. Összegzés

Az ilyen jellegű számítások, vizsgálatok nem csak tudományos kísérletezések, hiszen komoly szakpolitikai, s anyagi kimenetük is lehet: a területfejlesztés az elmaradott térségeket próbálja „kiszűrni”, hogy részükre támogatást nyújthasson a felzárkózáshoz. Ennek egyszerű és széles körben alkalmazott „szitája” az értéktermelés ill. a jövedelem egy főre jutó értéke. Vizsgálataink és más számítások is azt mutatják, hogy feltehetőleg megfelelő mérőszámokról van szó, nem szükséges bonyolult, komplex mérőszámokat alkalmazni. Főként azért nem, mert egyszerűen nem sokban térnek el az így kapott térségi rangsorok, másrészt pedig akkor meg azokat támadják meg (l. HDI kritikái).

Ez azonban egyelőre másként áll az egyes területi egységeknél és szinteken. Az Európai Unióban nem várható érdemi elmozdulás a gazdasági fejlettség szemléletétől, mivel bármilyen komplex mutató elfogadása (közmegegyezés) erősen kétséges, és hát nehéz is olyan mutatót előállítani, ami megfordítaná a sorrendet, s például Romániát, Bulgáriát, ezek régióit fejlettebbnek mutatná mint a nyugat-európai országokat, régiókat. Mindössze a szubjektív boldogság mért értékei révén lehetne másféle pénzfelosztás, vagy a környezeti tényezők alapján, de ez nem valószínű, nem ezen alapul a komplex területfejlesztés. Egy más jellegű törekvés a fejlett térségek részéről szintén nem vezetett egyelőre áttöréshez: a földrajzi alapon összeállítás elmaradott térségekkel (Balti-régió, Duna-régió) vagy földrajzi térségtípusokért lobbizás, mint tengerpart, hegyvidék sem vezettek új pénzfelosztási mechanizmusok kialakulásához. Úgy tűnik marad a „jó öreg” egy főre jutó GDP és GNI. S elég fontos tény e témakörben az is, hogy ez a metódus, módszertan kedvez Magyarország és régiói számára, így jelenleg érdekünk, hogy ne térjenek el ettől a kohéziós és regionális fejlesztési támogatások osztása esetében. Az ENSZ viszont készített komplex mutatót, a HDI-t (amelynek még változtatott is a számításán), ám ez nem döntő tényező anyagi kérdésekben, nem párosul pénzosztás hozzá. Emellett sokan kritizálják is, a jobbitó szándék ellenére sokan vitatják, így kérdés, akkor miért is küzdünk?

A magyar területfejlesztésben pedig a jelentős (EU-s) pénzek a regionális szinten osztódnak, így a kistérségi szintű komplex fejlettségi mérés s ezen alapuló pénzosztás nem jár olyan pénzekkel és előnyökkel, amelyek miatt a mérőszámok küszöbértékeinél tanyázó elmaradott kistérségek hevesen tiltakoznának; lehetne egyszerűbben is mérni a fejlettséget, nem térne el döntően a komplex mérések eredményeitől.

Végezetül az mondható el, hogy összességében társadalmilag még eléggé elfogadott és könnyen kommunikálható mutatók az egy főre jutó GNI, GDP, jövedelem, így feltehetőleg maradnak még fő indikátorok egy ideig, függetlenül attól, hogy nem teljesen hű képét adják a sokdimenziós fejlettségnek.

JEGYZETEK

1. A cikk a Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült.
2. Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 242. o.
3. Bartke István (2001): A területi egyensúlyok. Tér és Társadalom 15.évf. 1. sz. 25–38. o.
4. http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf
5. Részletesebben l. pl. Nemes Nagy J. 1999, Farkas M. 2011.
6. <http://hdr.undp.org/en/>
7. András Zsolt (2009): A fejlettség térben és időben változó értelmezése. Diplomamunka, ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest (témavezető: Szabó Pál) 88. old.
8. Erről l. pl. Szabó 2008.
9. Merwan Engineer–Nilanjana Roy–Sari Fink (2009): „Healthy” Human Development Indices. Department Discussion Paper, University of Victoria, Department of Economics. 32. old.
10. Douglas Hicks (1997): The Inequality-Adjusted Human Development Index: A constructive proposal. World Development 25, No. 8.
11. Garami Erika (2009): A humán erőforrás területi különbségei. Az emberi fejlődés indexének hazai alkalmazhatósága. Területi Statisztika, 12. (49.) évf. 3. sz. 280–299 old. p. 283.
12. Welsh et al 1990, Sen 2003, Forsyth 2005 – id. és részletesen l. András Zsolt id. mű.
13. <http://www.happyplanetindex.org>
14. Romina Bandura (2008): A Survey of Composite Indices Measuring Country Performance: 2008 Update. United Nations Development Programme, New York. 96 old.
15. A GDP tartalmának részletezéséről, valamint egyéb értéktermelési mutatók (pl. GVA) leírásáról l. pl. Nemes Nagy 1995, 2009, Bruckner–Gether 2003, Kiss 2003, vagy a vonatkozó EUROSTAT számítási metódust: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
16. Nemes Nagy József (1995): A GDP regionális számbavétele. In. Probáld F. (szerk.): Pro Geographia Humana. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 99–118.o.
17. Európai Közösségek (2007) Gyarapodó régiók, növekvő Európa. Negyedik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról. Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, Luxembourg. 252. old.
18. Tallián Imre (2006): Hasonlóságok és különbségek Bolívia, Kolumbia és Chile gazdasági térszerkezetében. Szakdolgozat, ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest (témavezető: Szabó Pál). 102. old.
19. A gazdasági sűrűség a gazdasági területhasznosítás intenzitásának indikátora, a gazdasági aktivitás területi sűrűségének mutatója; arra mutat rá, hogy a termékek és szolgáltatások előállításának telephelyi sűrűsödése hol található, azaz a GDP területre vetítése révén a gazdasági földrajzi centrumtérsegek és perifériák kijelölésére kerülhet sor.
20. Európai Közösségek (2010): Befektetés Európa jövőjébe. Ötödik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról. Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, Luxembourg. 264. old.
21. Farkas Máté (2010): Területi fejlettségi különbségek, konvergencia és térszerkezet Spanyolországban. Területi Statisztika 13. évf. 6. sz. pp. 674–687.
22. Erről l. pl. Nemes Nagy 2009
23. http://europa.eu/pol/reg/index_hu.htm
24. Probáld Ferenc (2007): Írország. In. Probáld F.-Szabó P. (szerk.): Európa regionális társadalomföldrajza. ELT Eötvös Kiadó, Budapest.
25. Európai Közösségek (2010) id. mű.
26. <http://www.mrtt.hu/vandorgyulesek/2008/1/szabo.pdf>

27. L. Lócsei–Nemes Nagy 2003; újabban Kiss 2010.
 28. Erről részletesebben l. Csíte–Németh 2007; Farkas 2011; Husz 2002a, 2002b; Nemes Nagy 2009; Rechnitzer–Smahó 2005
 29. L. pl. Faluvégi 1995; 2000; 2004; 2005; Faluvégi–Tipold 2007.
 30. L. Kiss 2008.
 31. Kiss János Péter (2008): A területi jövedelemegyenlőtlenségek strukturális tényezői Magyarországon. PhD értekezés. Kézirat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
 32. Husz Ildikó (2002a): Az emberi fejlődés indexe. In: Lengyel Gy. (szerk.): Indikátorok és elemzések. BKÁE. Budapest. 23–34. old.
 33. Husz (2002a) id. mű.
 34. Nagy András (2011): A fejlettség, elmaradottság mérése a területfejlesztési politikában. Kézirat. 161. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrási Zsolt (2009): A fejlettség térben és időben változó értelmezése. Diplomamunka, ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék, Budapest (témavezető: Szabó Pál) 88. old.
 Bandura, R. (2008): A Survey of Composite Indices Measuring Country Performance: 2008 Update. United Nations Development Programme, New York. 96 old.
 Bruckner Józsefné–Gether Istvánné (2003): A területi GDP-számítás helyzete, a továbbfejlesztés feladatai. Területi Statisztika 6. évf. 4.sz., 323–333. old.
 Bartke István (2001): A területi egyensúlyok. Tér és Társadalom 15. évf. 1. sz. 25–38. old.
 Hicks, D. (1997): The Inequality-Adjusted Human Development Index: A constructive proposal. World Development 25, No. 8.
 Csíte András–Németh Nándor (2007): Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek. 3. MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
 Engineer, M. et al (2009): „Healthy” Human Development Indices. Department Discussion Paper, University of Victoria, Department of Economics. 32. old.
 Európai Közösségek (2007): Gyarapodó régiók, növekvő Európa. Negyedik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról. Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, Luxembourg. 252. old.
 Európai Közösségek (2010): Befektetés Európa jövőjébe. Ötödik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról. Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, Luxembourg. 264. old.
 Faluvégi Albert (1995): Az elmaradott térségek lehatárolásának módszerei. Statisztikai Szemle, 73. évf. 7. sz. 571–590. old.
 Faluvégi Albert (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. Területi Statisztika, 3.(40.) évf. 4. sz. 319–347. o.
 Faluvégi Albert (2004): Kistérségeink helyzete az EU küszöbén. Területi Statisztika, 7.(44.) évf. 5. sz. 434–459. o.
 Faluvégi Albert (2005): A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása az átmenet időszakában és az új évezred küszöbén. In: Fazekas K. (szerk.) A hely és a fej. Munkapiac és regionalitás Magyarországon. MTA KTI Könyvek. 11–46. o.
 Faluvégi Albert–Tipold Ferenc (2007): A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása. Területi Statisztika, 10.(47.) évf. 6. sz. 523–541.o.
 Farkas Máté (2010): Területi fejlettségi különbségek, konvergencia és térszerkezet Spanyolországban. Területi Statisztika 13. évf. 6. sz. pp. 674–687.
 Farkas Máté (2011): A humánfejlettség területi különbségei Magyarországon a kistérségek 2008. évi HDI-jének becslése alapján. Szemináriumi dolgozat, ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék 54. o.
 Garami Erika (2009): A humán erőforrás területi különbségei. Az emberi fejlődés indexének hazai alkalmazhatósága. Területi Statisztika, 12. (49.) évf. 3. sz. 280–299. old.

- Husz Ildikó (2002a): Az emberi fejlődés indexe. In: Lengyel Gy. (szerk.): Indikátorok és elemzések. BKÁE. Budapest. 23–34. old.
- Husz I. (2002b) Regionális különbségek Magyarországon, kísérlet a területi különbségek bemutatására az emberi fejlődés indexe alapján. In: Lengyel Gy. (szerk.): Indikátorok és elemzések. BKÁE. Budapest. 77–86. old.
- Kiss János (2003): A kistérségek 2000. évi GDP-jének becslése. Regionális Tudományi Tanulmányok 8.sz. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék–MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 39–54.old.
- Kiss János Péter (2008): A területi jövedelemegyenlőtlenségek strukturális tényezői Magyarországon. PhD értekezés. Kézirat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Kiss János Péter (2010): A várostérségek GDP-változásának becslése (1995–2007), Kézirat, Budapest, 2010. p. 21.
- Lócsei Hajnalka–Nemes Nagy József (2003): A Balaton Régió gazdasági súlya és belső térszerkezete. In: Nemes Nagy J. (szerk.): Kistérségi mozaik. (Regionális Tudományi Tanulmányok 8.) ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Bp. 127–141. old.
- Nagy András (2011): A fejlettség, elmaradottság mérése a területfejlesztési politikában. Kézirat 161. o.
- Nemes Nagy József (1995): A GDP regionális számbavétele. In: Probáld F. (szerk.): Pro Geographia Humana. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 99-118.o.
- Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 242.old.
- Nemes Nagy József (1999): Humán fejlettségi index. in: Fóti K. szerk. Az emberi erőforrások jellemzői Magyarországon 1999. MTA Világgazdasági Kutató Intézet, Budapest. 63.old.
- Nemes Nagy József (2009): Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest. 356 old.
- Probáld Ferenc (2007): Írország. In: Probáld F.–Szabó P. (szerk.): Európa regionális társadalomföldrajza. ELT Eötvös Kiadó, Budapest.
- Rechnitzer János–Smahó Melinda (2005): A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Bp.
- Szabó Pál (2008): A fejlettség, és ami mögötte van. Comitatus XVIII. évf. 2. sz. pp. 52–62.
- Tallián Imre (2006): Hasonlóságok és különbségek Bolívia, Kolumbia és Chile gazdasági térszerkezetében. Szakdolgozat, ELTE TTK Regionális Földrajzi tanszék, Budapest (témavezető: Szabó Pál). 102. old.
- http://europa.eu/pol/reg/index_hu.htm
<http://www.happyplanetindex.org>
<http://hdr.undp.org/en/>
<http://www.mrta.hu/vandorgyulesek/2008/1/szabo.pdf>
http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf